

Egipskie naczynia kamienne

(Tabl. XXIV-XXV)

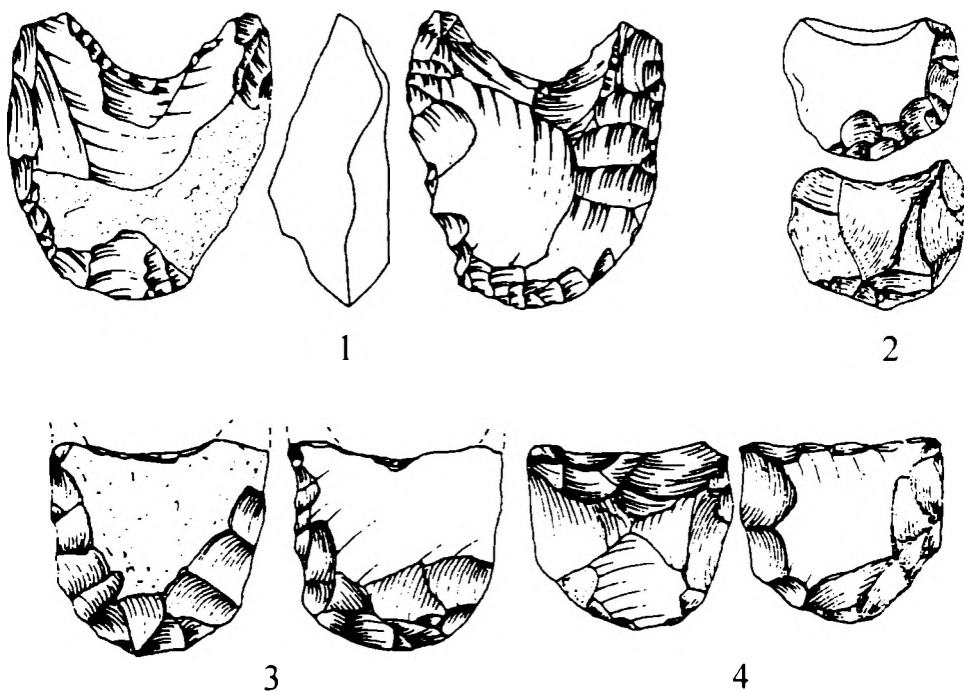
Wśród zabytków egipskich z dawnej kolekcji uniwersyteckiego Gabinetu Archeologicznego uwagę zwraca kilka kamiennych naczyń. Część z nich to wyroby odznaczające się prostą elegancją, inne spośród nich cechują się natomiast formami bardziej wyszukаныmi¹.

Egipcjanie już od zarania swej cywilizacji do perfekcji opanowali sztukę obróbki najtwardszych nawet skał. Posługując się prostymi narzędziami, już w IV tysiącleciu p.n.e. produkowano z rozmaitych gatunków kamienia wspaniałe naczynia o doskonale wyważonych, wyszukanych kształtach, uwzględniając jednocześnie walory kolorystyczne i uwarstwienie stosowanego surowca². Spośród twardych skał używano między innymi bazaltu, granitu, diorytu i porfiru, jako sporych brył nieraz zbieranych powierzchniowo na obszarze Pustyni Wschodniej (na tym etapie nie było nawet konieczne uruchamianie odpowiednich łomów). Surowcem szczególnie często stosowanym, zarówno ze względu na swe walory estetyczne, jak i znaczne łatwiejszą obróbkę, był tzw. alabaster egipski (odmiana kalcytu, trawertynu). Umiejętnie wykorzystywano jego wstęgowe uwarstwienia, a w przypadku szczególnie cienkich, starannie wypolerowanych ścianek – także niezwykle walory przenikającego światła. Z tzw. alabastru egipskiego wykonano między innymi wszystkie obiekty z naszej niewielkiej kolekcji.

Mimo iż były bardzo pracochłonne, zapotrzebowanie na naczynia tego typu było ogromne. W głównej mierze wchodziły one w skład wyposażenia grobowego wład-

¹ Naczyniom tym poświęcono już wcześniej nieco uwagi, zob. J. Śliwa, *Egyptian stone vases in the collection of the Jagiellonian University*, *Recherches Archéologiques* de 1974, s. 96-99 oraz idem, [w:] *Katalog* 1976, nry kat. 24-32.

² Na temat produkcji naczyń kamiennych w Egipcie zob. m.in. Ch. Singer, E. J. Holmyard, A. R. Hall, *A History of Technology*, Vol. I, Oxford 1956, s. 192-193; H. Hodges, *Technology in the Ancient World*, London 1970, s. 95-97; J. Lipińska, W. Koziński, *Cywilizacja miedzi i kamienia. Technika starożytnego Egiptu*, Warszawa 1977, s. 16-22; A. el-Khouli, *Egyptian Stone Vases. Predynastic Period to Dynasty III*, Vol. I-III, Mainz 1978; *Ancient Egyptian Materials and Technology*, red. P. T. Nicholson, I. Shaw, Cambridge 2000, s. 59-60 (złóża trawertynu).

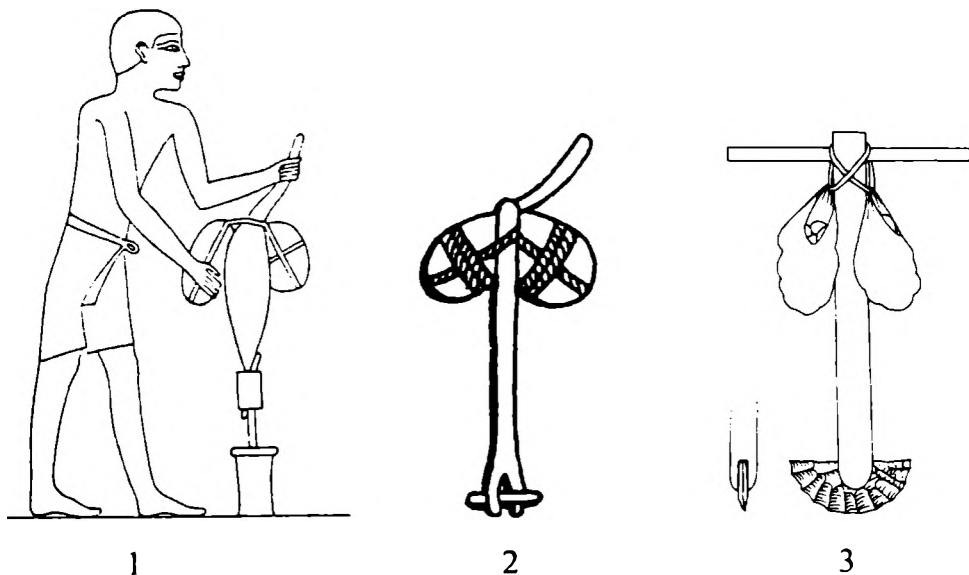

Wiertła do produkcji naczyń kamiennych. Kasr el-Saga (Osada Wschodnia), okres Średniego Państwa (2081–1759 p.n.e.). Według Bolesława Gintera, 1985

ców i dostojników egipskich. W okresie Starego Państwa (2740–2150 p.n.e.) spotykane są częstokroć w mastabach egipskich możnowładców. Nieco wcześniej, w pochówkach okresu archaicznego (I–II dynastia, 3000–2740 p.n.e.) umieszczano w komorach grobowych nieraz po kilkaset naczyń kamiennych. Wyjątkowego znaleziska dokonano w podziemnych pomieszczeniach pod słynną piramidą schodkową faraona III dynastii Neczericheta Dżosera (2720–2700 p.n.e.) w Sakkarze. Odkryto tam bowiem ponad trzy tysiące kamiennych naczyń, w większości jednak rozbitych (część z nich opatrzona była imionami wcześniejszych władców).

Wśród egipskich naczyń kamiennych spotykane są rozmaite kształty, w tym między innymi cylindryczne pojemniki do przechowywania oliwy oraz inne o przeznaczeniu zasobowym, rozmaite typy mis, a także naczynia o przeznaczeniu toaletowym (mniejsze zazwyczaj pojemniki na maści, olejki i barwniki kosmetyczne). Specjalną grupę, wykonywaną głównie z alabastru, stanowiły również tzw. wazy kanopskie, czyli naczynia do przechowywania wnętrzności usuniętych w trakcie mumifikacji, opatrzone pokrywami w kształcie głów „czterech synów Horusa”. Naczynia takie, w odpowiednich zestawach, składano zmarłym do grobów.

Proces produkcji naczyń kamiennych i obróbki twardych skał odtworzono w oparciu o zachowane przedstawienia, znajomość narzędzi, a także zachowane ślady obróbki (głównie w wewnętrznych partiach naczyń) oraz półprodukty i wyro-

Zastosowanie tzw. świdra korbowego do drążenia wnętrza naczyń kamiennych.

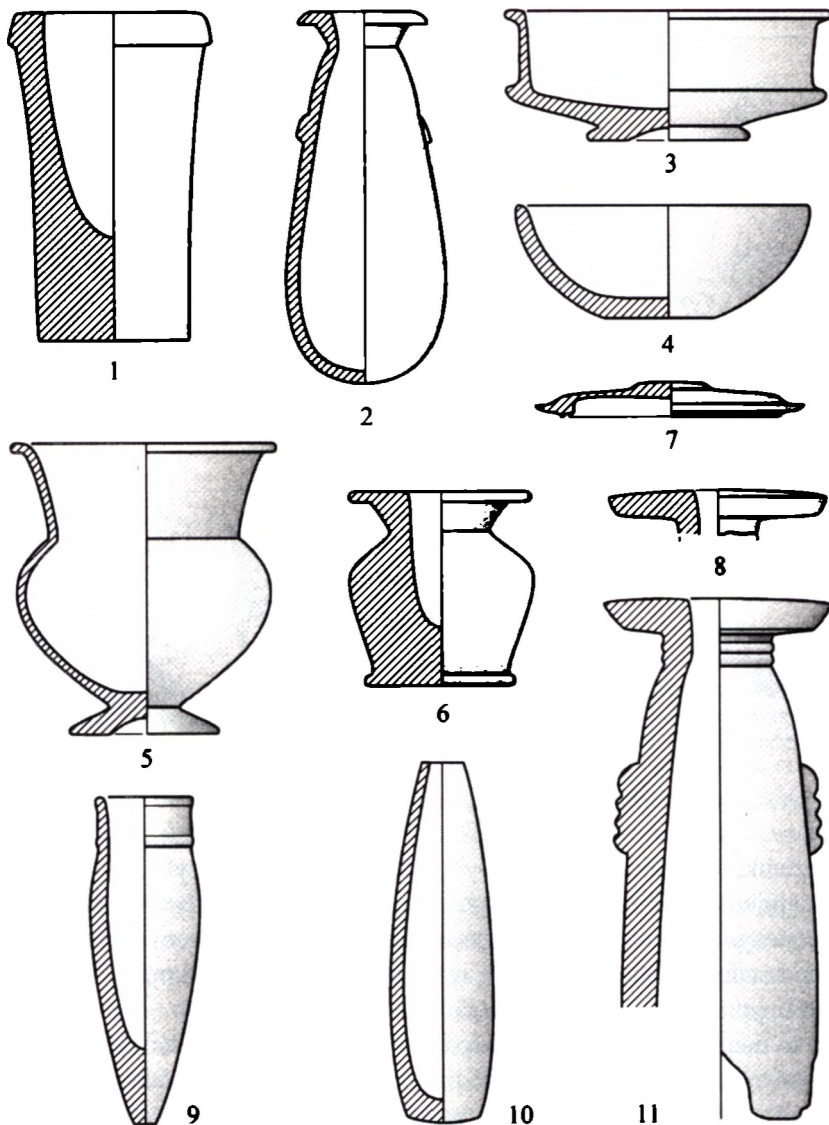
1 – relief z grobowca w Abusir, V dynastia (2500–2350 p.n.e.), 2 – znak hieroglificzny U 25, 3 – rekonstrukcja tzw. świdra korbowego wraz z obciążnikami (według H. Hodgesa, 1970)

by nieudane. Mimo to wiele czynności szczegółowych po dziś dzień stanowi dla nas nieprzeniknioną tajemnicę. Po wybraniu odpowiedniej bryły surowca przystępowano najpierw do obróbki zewnętrznej i nadania zasadniczego kształtu projektowanemu naczyniu. Później dopiero drążono otwór w jego wnętrzu; niestety, wówczas właśnie zdarzało się częstokroć, iż niemal gotowy wyrób pękał i nie nadawał się już do użytku (ilość naczyń wybrakowanych jest spora).

Wnętrza naczyń drążono i rozwiercano przy pomocy kamiennych półksiężycowatych wiertel, umocowanych w dość prostym narzędziu, które określamy mianem świdra korbowego. Wiertła tego typu, wykonane techniką płaskiego, dwustronnego retuszu z krzemienia, czertu, skrzemieniałego wapienia lub kwarcytu odkryto między innymi w trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych przez ekspedycję Uniwersytetu Jagiellońskiego w Kasr-el Saga na północnym wybrzeżu Birket Karun na stanowisku z okresu Średniego Państwa³. Pracę przy pomocy świdra korbowego ilustrują sceny z egipskich grobowców z okresu Starego Państwa, a rysunek takiego urządzenia jako ideogram w systemie egipskiego pisma hieroglificznego uzyskał znaczenie określające zarówno rzemiosło, jak i sztukę⁴.

³ Zob. B. Ginter, *Przemysły kamienne z osad Średniego Państwa w rejonie Qasr el-Sagha*, „Mead-der” 40, 1985, s. 185-191 oraz idem, [w:] *Qasr el-Sagha 1980*, „Prace Archeologiczne” 35, Kraków 1983, s. 99-113.

⁴ Por. A. H. Gardiner, *Egyptian Grammar*, Oxford 1957 (Sign-list, U 24 oraz U 25).

Naczynia kamienne (tzw. alabaster egipski) ze zbiorów Gabinetu Archeologicznego UJ. Rys. Urszula Socha.

1 – naczynie cylindryczne. Wys. 17,7 cm, średn. 10,7 cm. Nr inw. 461, nr kat. 24. Okres archaiczny / Stare Państwo, II–III dynastia (2850–2670 p.n.e.); **2** – alabastron. Wys. 20,8 cm, średn. wylewu 6,8 cm. Nr inw. 463 (dawny nr 119), nr kat. 31. Epoka Późna, XXVI dynastia (664–525 p.n.e.); **3** – misa profilowana. Wys. 7 cm, średn. 18,9 cm. Nr inw. 457, nr kat. 28. Nowe Państwo, XVIII dynastia (1530–1292 p.n.e.); **4** – misa. Wys. 5,9 cm, średn. 15,7 cm. Nr inw. 459 (dawny nr 1455), nr kat. 25. Stare Państwo, III dynastia (2740–2670 p.n.e.); **5** – naczynie-waza. Wys. 15,5 cm, średn. 14,5 cm. Nr inw. 462 (dawny nr 331), nr kat. 29. Nowe Państwo, XVIII dynastia (1530–1292 p.n.e.); **6** – naczynko na kohl. Wys. 5,3 cm, średn. 5 cm, średn. otworu 1,8 cm. Nr inw. 455, nr kat. 27. Średnie Państwo, XI–XII dynastia (2081–1759 p.n.e.); **7** – okrągła profilowana przykrywka. Średn. 12,3 cm. Nr inw. 733. Nowe Państwo, XVIII–XX dynastia (1530–1070 p.n.e.); **8** – wylew alabastronu. Średn. 6,4 cm. Nr inw. 734. Epoka Późna, XXVI dynastia (664–525 p.n.e.); **9** – flakonik (tzw. *collar vase*). Wys. 8,9 cm, średn. 2,9 cm. Nr inw. 456, nr kat. 26. Stare Państwo, VI dynastia (2318–2180 p.n.e.); **10** – flakonik. Wys. 19,6 cm, średn. 5,1 cm. Nr inw. 458, nr kat. 32. Epoka Późna, XXVI–XXX dynastia (664–343 p.n.e.); **11** – fragment alabastronu. Wys. 13,6 cm, średn. 5,9 cm. Nr inw. 460, nr kat. 30. Epoka Późna. XXVI dynastia (664–525 p.n.e.)

Wnętrza niektórych naczyń, szczególnie w przypadku mniejszych pojemników, drażono czasem przy pomocy wiertła rurkowego, czyli tulei podsypywanej w trakcie ruchu rotacyjnego odpowiednim ścierniwem. Posługiwano się wówczas najpewniej niejednokrotnie tzw. świdrem smyczkowym. Wywiercenie i opracowanie wnętrza naczynia należało bez wątpienia do czynności najtrudniejszych, od których zależało powodzenie całego przedsięwzięcia. Podziw nasz budzić musi doskonała jakość omawianych wyrobów, niesamowita wręcz perfekcja ich wykonania uzyskiwana przy pomocy bardzo prostych środków i wyłącznie ręcznej obróbki. Nawet polerowanie gotowych wyrobów odbywało się bez mechanicznego obracania naczynia, jedynie przy użyciu odpowiednio dobranego ścierniwa i niezwyklej cierpliwości rzemieślnika.

Wraz z upływem czasu odnotowujemy jednak wyraźny spadek jakości w omawianej dziedzinie wytwórczości; wychodzą też stopniowo z użycia skały twarde i niezwykle trudne w obróbce, głównie na rzecz tzw. alabastru. Produkcja staje się coraz mniejsza i ogranicza się w efekcie do wspomnianych już naczyń kanopskich i niewielkich naczynek toaletowych. Te ostatnie częstokroć wykonywane są zresztą w sposób uproszczony, tzn. montowane są i klejone z mniejszych elementów, by uniknąć ryzyka i strat w trakcie obróbki delikatnego surowca.

Najstarsze są w uniwersyteckim zbiorze trzy obiekty. Najwcześniejsze spośród nich jest naczynie cylindryczne, służące do przechowywania oliwy, datowane na czasy II–III dynastii. Z okresu III dynastii pochodzi prosta, starannie wykonana misa, natomiast z czasów VI dynastii smukły flakonik przez Williama Mathew Flindersa Petriego (1937) zaliczany do grupy tzw. *collar vases*. Charakterystyczne kształty i proporcje pozwalają na datowanie ich na czasy Starego Państwa (2740–2180 p.n.e.) i łączenie z ówczesnym wyposażeniem grobowym.

Bardzo ciekawe jest niewielkie naczynko przeznaczone do przechowywania kohlu, czarnej szminki do oczu, o cechach typowych dla epoki Średniego Państwa (2081–1759 p.n.e.). W jego wnętrzu zachowały się pozostałości owej kosmetycznej substancji. Uwagę zwracają dwa późniejsze naczynia, wykonane szczególnie starannie, o kształtach typowych dla okresu Nowego Państwa, głównie czasów XVIII dynastii (1530–1292 p.n.e.). Jest to doskonale zachowana profilowana misa oraz smukłe naczynie na dość wysokiej stopce, sklejone z kilku części⁵. Do ostatniej, najpóźniejszej grupy należy w pełni zachowany alabastron, górna część innego naczynia tego typu oraz fragment wylewu. Były to naczynka przeznaczone do przechowywania olejków kosmetycznych, charakterystyczne dla Epoki Późnej, głównie czasów XXVI dynastii (664–343 p.n.e.).

Zabytki z naszej kolekcji pozbawione są, niestety, ustalonej proveniencji, co w oczywisty sposób pomniejsza ich walory jako obiektów archeologicznych. Większość z nich (siedem zabytków) trafiła do uniwersyteckiego Gabinetu jako dar Wła-

⁵ Zostało ono poddane ostatnio (maj 2005) zabiegom konserwatorskim, które przeprowadziła mgr Anna Kłosowska z pracowni konserwacji kamienia Muzeum Narodowego w Krakowie.

dysława Czartoryskiego w roku 1872, jedno naczynie ofiarował również w roku 1872 Marcelego Czartoryski, jeden zabytek przekazał w roku 1918 Tadeusz Kruszyński⁶. Pokrywka i wylew alabastronu pochodzą przypuszczalnie także z daru Władysława lub Marcelego Czartoryskich, lecz nie zachował się na ich temat żaden zapis w inwentarzu.

⁶ Zgodnie z informacją zawartą w księdze inwentarzowej obiekt ten pochodzić ma „z grobu odkrytego na Krymie”. Na temat ofiarodawcy i okoliczności przekazania kilku zabytków z rejonów nadczarnomorskich zob. J. Śliwa, *Ks. Prof. Tadeusz Kruszyński (1884–1959) i Gabinet Archeologiczny UJ*, „Alma Mater” 37, styczeń 2002, s. 28-29 (zob. także w niniejszym tomie s. 275-279).

Tabl. XXIV. Naczynia kamienne. Egipt, II/III - XXX dynastia (ok. 2850 - 343 p.n.e.). Trawertyn (tzw. alabaster egipski), wys. 5,1 - 20,8 cm.
Dary Władysława Czarłowskiego, 1872. *Katalog 1976*, nry 24, 26-28, 31; por. s. 159-164

Tabl. XXV. Naczynia kamienne, Egipt, Nowe Państwo, XVIII dynastia (1530–1292 p.n.e.). Trawertyn (tzw. alabaster egipski), wys. 15,5 cm. Dar Władysława Czarotoryskiego, 1872. *Katalog* 1976, nr 29; por. s. 159-164